

**ԽՈՍՈՂ ԱՆՀԱՏԻ ԳԱՂԱՓԱՐԸ ԵՎ ՆՐԱ ԼԵԶՎԱԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՈՐՊԵՍ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՎԵԼՈՒ ՀԻՄՔ**

Բանալի բառեր – խոսող անհատ, լեզվական անհատ, լեզվական գիտակցություն, հաղորդակցական իրավիճակ, կանխենթադրության հենք, իրականություն, աշխարհ, արտացոլում, աշխարհի պատկեր

XX դարի երկրորդ կեսը նշանավորվեց մարդու, նրա ներաշխարհի, գիտակցության և ենթագիտակցության նկատմամբ գիտության մեծ հետաքրքրությամբ: Կատարվեցին գիտական խոր հետազոտություններ մարդու ֆիզիոլոգիայի, ուղեղի աշխատանքի, հոգեբանության և մտավոր գործունեության ոլորտներում: Զարգացավ փիլիսոփայական միտքը, հետաքրքրություն առաջացավ դեպի արևելյան փիլիսոփայությունը, արվեստը, հետմոդեռնիզմի փիլիսոփայությունը, «գիտակցության հոսքի» արվեստը, ֆրեյդիզմը և այլն: Հնարավոր է, որ դա մարդու և նրա աշխարհայացքի նկատմամբ հետաքրքրության «վերածնունդ» է, որի կենտրոնում բնականաբար գտնվում է մարդ անհատը: Սակայն հատկանշական է, որ այս հետաքրքրության կենտրոնում ոչ թե ուղղակի մարդն է (*homo sapiens*), այլ մարդ անհատը, որն ունի գիտակցություն և բարդ ներաշխարհ:

Նախքան գիտակցության հասկացության քննությունը կցանկանայինք հակիրճ ներկայացնել, թե ինչ է «խոսող անհատը», և դրանով ինչ են հասկանում գիտության մեջ: Հատկանշական է, որ ի սկզբանե լեզվաբանական գրականության մեջ շրջանառվում էր «լեզվական անհատ» եզրույթը, որը ներմուծվել է գիտական բառապաշար Յու. Կարաուլովի կողմից¹, ապա այն իր զարգացումն է գտել նաև Բ. Չոնսթոունի աշխատություններում²: Լեզվական անհատը, մեր ընկալմամբ, լեզվակիրն է: Յու. Կարաուլովը տալիս է դրա եռամակարդակ կառուցվածքը. 1) Բառային-իմաստաբանական, որը ենթադրում է, որ լեզվակիրը պետք է պատշաճ մակարդակով տիրապետի բնական լեզվին, իսկ հետազոտողի համար դա որոշակի իմաստների արտահայտման ձևական միջոցների ավանդական նկարագրությունն է: 2)

¹ Տե՛ս Կարաուլով Ե. Ս., Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности // VI Международный конгресс МАПРЯЛ. Современное состояние и основы проблемы изучения и преподавания русского языка и литературы. Доклады советской делегации, М., 1982:

² Տե՛ս Չոնսթոուն Բ., The Linguistic Individual: Self-Expression in Language and Linguistics, Oxford University Press, 1996:

Ճանաչողական, որի միավորները հասկացություններն են, գաղափարները, հասկացությունները, որոնք ձևավորվում են յուրաքանչյուր լեզվական անհատի մեջ քիչ թե շատ համակարգված աշխարհի պատկերում, որն արտացոլում է արժեքների համակարգ: Լեզվական անհատի կառուցվածքի ճանաչողական մակարդակը և դրա վերլուծությունը ենթադրում են իմաստի ընդլայնում և անցում դեպի գիտելիքները, այսինքն՝ դեպի անհատի մտավոր ոլորտ՝ լեզվի, խոսելու և ընկալելու գործընթացների միջոցով հետազոտողին հնարավորություն տալով դուրս գալ դեպի մարդու գիտելիքները, գիտակցությունը և գիտակցական գործընթացները: 3) Գործաբանական մակարդակ, որը ներառում է նպատակները, հետաքրքրությունները և դիրքորոշումները: Այս մակարդակը լեզվական անհատի ուսումնասիրության մեջ ապահովում է օրինաչափ և հիմնավորված անցում խոսքային գործունեության գնահատականներից դեպի իրական գործունեության իմաստավորում աշխարհում¹: Առաջին մակարդակը լեզվի ուսումնասիրության ավանդական քերականական ուսումնասիրության եզրն է, մինչդեռ վերջին երկուսը ուսումնասիրության համեմատաբար նոր ոլորտներ են՝ պայմանավորված նրանով, որ վերջին ժամանակներս մեծ զարգացում են ապրում մարդաբանական մի շարք գիտակարգեր՝ հոգելեզվաբանություն, հանրալեզվաբանություն, ճանաչողական լեզվաբանություն, գործաբանություն և այլն:

Չատկանշական է, որ խոսող անհատ և լեզվական անհատ հասկացությունների տարանջատումը հանգում է դեռ Ֆ. դը Մոսյուրի՝ լեզու, լեզվական ունակություն և դրանց ամբողջությունը կազմող լեզվական գործունեություն եռանդամությանը²: Այլ կերպ ասած՝ առանձնացվում են լեզվախոսողության չորս բաղադրիչ՝ լեզու, լեզվական ունակություն, լեզվական գործունեություն և խոսք: Կարծես թե նույն բաժանումն է առաջարկում նաև Ա. Լեոնտևը՝ լեզուն՝ որպես առարկա, լեզուն՝ որպես գործընթաց, և լեզուն՝ որպես ունակություն³: Ա. Լեոնտևի բաժանումը նույնպես լեզվախոսողության մեջ առանձնացնում է չորս կողմ. լեզուն՝ որպես առարկա, լեզուն՝ որպես գործընթաց, լեզուն՝ որպես ունակություն, և այդ երեքի համատեղ գործառման արդյունքում առաջացած խոսքային գործունեությունը: Ֆ. դը Մոսյուրի և Ա. Լեոնտևի այս քառանդամության բաղադրիչներից առաջինին և երրորդին համապատասխանում են **լեզվական անհատ** և **խոսող անհատ** հասկացությունները: Ընդ որում, լեզվական անհատ և խոսող անհատ հասկացությունները հարաբերակցվում են հարացուցային հարաբերություններով. եթե լեզվական անհատը անփոփոխակն է, ապա խոսող անհատը՝ տարբերակը: Այսինքն՝ ասվածից կարող ենք ենթադրել, որ լեզվական անհատը հանդես է

¹ Տե՛ս **Караулов Ю. Н.**, Русская языковая личность и задачи ее изучения // Язык и личность, М., 1989, с. 5.

² Տե՛ս **Соссюр Ф. де**, Курс общей лингвистики, М., 1933:

³ Տե՛ս **Леонтьев А. А.**, Язык, речь, речевая деятельность, М., 1969, с. 23.

գալիս որպես լեզվախոսողության հնարավորություն, իսկ խոսող անհատը՝ իրականություն, դրա առկայացում: Խոսող անհատը նաև գործառական միավոր է, քանի որ նա իր լեզվական գիտելիքների համալիրից պետք է ընտրություն կատարի և իր խոսքը՝ տեքստը, կառուցի այնպես, որ այն լինի տեղին և պատշաճ տվյալ հաղորդակցական իրավիճակում, ծառայի հաղորդակցության նպատակներին և խոսքի ռազմավարություններին: Ասվածը կարելի է ամբողջացնել Յու. Ստեպանովի հետևյալ ձևակերպմամբ. «Ըստ ժամանակակից լեզվաբանական պատկերացումների՝ խոսքային ակտը իր կենտրոնի՝ խոսողի հետ միասին ամբողջ լեզվական համակարգի միջուկն է»¹: Հակիրճ ներկայացնելով խոսող անհատի գաղափարը՝ կուզենայինք անդրադառնալ մարդու **գիտակցության** «բովանդակությանը, պարունակությանը» և դրա ձևավորմանը, քանի որ դրանք են ի վերջո մարդուն վերածում խոսող անհատի և ձևավորում նրա **կանխենթադրությային հենքը**: Մարդու ճանաչողական, մտահայեցողական այն գործընթացը և դրա արդյունքը, որը սկսվում է նրա ծնվելու պահից և տևում մինչև մահ, որի հետևանքով նրա գիտակցության մեջ արտացոլվում և ձևավորվում է տարաբնույթ գիտելիքների և պատկերացումների մի ստվար զանգված, մենք անվանել ենք կանխենթադրությային հենք:

Պարզելու համար, թե ինչ է պահվում մարդու գիտակցության մեջ և ինչպես են գործառում այդ գիտակցական միավորները, հարկ ենք համարում անդրադառնալ մարդու բնությանը և նրա գիտակցությանը, ինչպես նաև հասկացությունորսի կառուցվածքային միավորներին՝ ներկայացված Լ. Վիգոտսկու, Ա. Լեոնտևի, Ա. Լուրիայի, Ն. Ժինկինի և նրանց հետևորդների աշխատություններում²:

Նախ սահմանենք, թե ինչ է **գիտակցությունը**: Ըստ Ա. Լեոնտևի՝ այն «բնորոշ է կենդանի, բարձրակարգ նյութական մարմիններին, որի էությունն է իր վիճակների միջոցով արտացոլել իրեն շրջապատող, իրենից անկախ գոյություն ունեցող իրականությունը: Գիտակցության երևույթները՝ զգայությունները, պատկերացումները, հասկացությունները, իրականության ավելի կամ պակաս հստակ ու խոր արտացոլումները, պատկերները, նկարներն

¹ Степанов Ю. С., Основы общего языкознания, М., 1975, с. 139.

² См. u Выготский Л. С., Мышление и речь, М.-Л., 1934, *նույնի* Избранные психологические исследования, М., 1956, *նույնի* Мышление и речь. Собр. соч. в 6-ти томах, т. 2, М., 1982, Леонтьев А. А., Слово в речевой деятельности, М., 1965, *նույնի* Внутренняя речь и процессы грамматического порождения высказывания // Вопросы порождения речи и обучения языку, М., 1967, с. 6-16, *նույնի* Язык, речь, речевая деятельность, М., 1969, *նույնի* Смысл как психологическое понятие // Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком, М., 1969, с. 56-66, Лурия А. Р., Мозг человека и психические процессы, М., 1970, *նույնի* Язык и сознание, М., 1979, Жинкин Н. И., Развитие письменной речи учащихся 3-7 классов // Изв. АПН СССР РСФСР, вып. 78, 1956, с. 248-255, *նույնի* Механизмы речи, М., 1958, *նույնի* О кодовых переходах во внутренней речи // Вопросы языкознания. 1964, № 6, с. 26-38, *նույնի* Речь как проводник информации, М., 1982:

են»¹: Հեղինակի բանաձևումով՝ դրանք երկրորդային են, մինչդեռ իրականությունը առաջնային է, որոշիչ: Ընդ որում, գիտակցության յուրահատկությունն այն է, որ «զգացողությունը առարկայական է, այն արտացոլում է իրականության առարկաների հատկանիշները»²:

Հարկ ենք համարում մի փոքր ավելի մանրամասն անդրադառնալ գիտակցության միջոցով իրականության արտացոլման երևույթին: **Մարդը ծնված օրվանից իր ամբողջ կյանքի ընթացում արտացոլում է իրական աշխարհը իր գիտակցության միջոցով:** Այս առումով Ա. Լեոնտևը նշում է. «Ցանկացած գիտակցական արտացոլում կենդանի, բարձրակարգ, նյութական սուբյեկտի և նրան շրջապատող նյութական իրականության իրական կապի, իրական փոխազդեցության արդյունքն է»³:

Գիտակցության առկայությունը, այսինքն՝ արտաքին աշխարհի ակտիվ արտացոլման ունակությունը, տարբերակում է կենդանի սուբյեկտին ոչ կենդանի սուբյեկտից: Չնայած հենց այդ ունակությամբ պայմանավորված՝ միևնույն դասի (կենդանի բարձրակարգ նյութական մարմինների) մեջ առկա է ևս մեկ դասային ստորաբաժանում՝ մարդկանց և կենդանիների տարբերակումը, քանի որ հոգեկան արտացոլմամբ օժտված են նաև կենդանիները, սակայն այն տարբերվում է **գիտակցական արտացոլումից**, որը հատուկ է միայն մարդուն: Այս հանգամանքը թույլ է տալիս մարդուն արտացոլել առարկայական իրականության իրողությունները առանց մարդու՝ այդ իրողության նկատմամբ ունեցած սուբյեկտիվ վերաբերմունքի, այսինքն՝ գիտակցական արտացոլումը առանձնացնում է իրական առարկայական աշխարհի կայուն հատկանիշները: Այսքանով մենք մոտենում ենք **գիտակցության հասկացությանը, որը իրականության արտացոլման հատուկ մարդկային ձև է և հոգեկանի ամենաբարձր տեսակը**⁴:

Մեր հետազոտության այս փուլում նպատակահարմար ենք գտնում հստակեցնել՝ ինչ է **իրականությունը**, և ինչ է **արտացոլումը**: Ակնհայտ է, որ իրական աշխարհը շատ ավելի լայն է, քան մարդուն անմիջականորեն շրջապատող առարկայական աշխարհը: Հետևաբար, **իրականությունը կարող է սահմանվել որպես ցանկացած գոյություն ունեցող բան՝ նյութական և վերացական, իրականում գոյություն ունեցող կամ մտացածին** (ինչպես, օրինակ՝ անցյալի հիշողությունները, ապագայի մասին երազանքները, ծրագրերը, երևակայության պտուղները և այլն), որը պատկանում է գիտակցությանը և գտնվում է դրանից դուրս (ոչ թե դրա սահմաններից դուրս, այլ հենց դրանից դուրս, այսինքն՝ այն նյութական աշխարհը, որը կարող է ընկալվել զգայական հինգ ուղիներով): Եվ եթե տիեզերքը

¹ Леонтьев А. Н., Проблемы развития психики, изд. 3-е, М., 1972, с. 18.

² Նույն տեղում, էջ 158:

³ Նույն տեղում, էջ 54, 287, 288:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 263, 273, 285:

(աշխարհը, մոլորակը), որը ընկալվում է որպես ճանաչված և չճանաչված իրողությունների ամբողջություն, ամեն ճանաչելի և չճանաչելի, անտարբեր է ճանաչողության գործընթացի նկատմամբ, կապված չէ գիտակցության հետ և, հետևաբար, կարող է ներառել չբացահայտված **ոչինչ**-ը, ապա իրականությունը, որը կապված է ճանաչողության գործընթացի հետ, պարունակում է **«ինչ-որ բան և որոշակի մի բան»**-երը: Իսկ գիտակցության սահմաններից դուրս գտնվող **ոչինչ**-ը մտնում է իրականության մեջ միայն նշված կարգերի (ինչ-որ բան և որոշակի մի բան) միջոցով¹:

Այսպիսով, իրականության տարրերը, դրվագները փաստերն են ամենալայն իմաստով՝ իրողություններից մինչև մտափաստեր: Իրականության մեջ են մտնում թե՛ ձին և թե՛ պեգասը: Գեղարվեստական գրականության աշխարհը մեզ համար «երկրորդային իրականություն» է, «վիրտուալ իրականություն», որը նույնպես իրականության մաս է կազմում: Փաստորեն, ստացվում է, որ «երկրորդային իրականության» իրողությունները նույնպես մտնում են «առաջնային իրականության» մեջ: Օրինակ՝ իրական ձին, որը կարելի է տեսնել, հեծնել և վարել, և պեգասը, որին երբեք չես տեսել և չես տեսնի, իրականության նույնատեսակ իրողություններ են, չնայած ունեն շատ տարբեր ծագումներ:

Հաջորդ հետաքրքրական հարցն այն է, թե ինչ է **արտացոլումը**: Բնական է, որ մեր հետազոտության բնույթից ելնելով՝ արտացոլում ասելով՝ նկատի չունենք այս բառի բառարանային առաջին իմաստը՝ արտացոլում հայելու մեջ կամ նույնիսկ որևէ հետք: **Արտացոլում ասելով՝ մեր դեպքում պետք է հասկանալ ընկալման ակտիվ գործընթաց՝ դրա միաժամանակյա ճանաչողական մշակման հետ մեկտեղ**: Օրինակ, տեղեկատվություն ընկալելիս ինչ-որ առարկայի մասին, մարդը սկզբում բնորոշում է այն, որոշակիորեն դասակարգում է և ապա տեղավորում ինչ-որ մի տեղ իր՝ արդեն առկա աշխարհի պատկերի մեջ: Այլապես մարդը չէր կարողանա աշխարհում կողմնորոշվել, աշխարհը նրա համար կլիներ անվերջ *tabula rasa*. Նա ստիպված կլիներ յուրաքանչյուր արդեն իսկ ճանաչած իրողություն ամեն անգամ նորից ճանաչել դրա հետ կրկին առնչվելու դեպքում:

Այսպիսով, մենք ստանում ենք երկու իրականություն. մեզ շրջապատող իրողությունների իրականությունը, որը առաջնային է, և դրա համապատասխան արտացոլումը մեր գիտակցության մեջ, որը երկրորդային է:

Իրականություն – գիտակցություն – արտացոլում եռանդամությունը քննարկելիս ծագում է մեկ այլ կարևոր հարց ևս. ինչպե՞ս են հարաբերակցվում գիտակցությունը և իրականությունը, մտնո՞ւմ է գիտակցությունը իրականության մեջ: Հիմնվելով այս հարցի հետազոտության արդյունքների վրա՝ կարող ենք պատասխանել, որ գիտակցությունը մտնում է իրականու-

¹ См. у Чернейко Л. О., Лингво-философский анализ абстрактного имени, М., 1997, с. 13.

թյան մեջ, սակայն սա մասի և ամբողջի հարաբերությունն չէ: Եթե գիտակցությունը իրականության արտացոլումն է, ապա գիտակցության «պարունակությունը» իրականության իդեալական, վերացական կողմն է: Բայց քանի որ մտքերը, մտափաստերը գիտակցության «բովանդակության» տարրերն են, ապա իրականության իդեալական կողմի և գիտակցության միջև պետք չէ հավասարության նշան դնել: Մարդու կողմից ստացվող ամբողջ տեղեկատվությունը ձեռք է բերվում հինգ զգայական ուղիների միջոցով, սակայն սա չի նշանակում, որ գիտակցությունը նույնպես նյութական է: Այսպիսով, գիտակցությունը, որ ոչ նյութական է իր բնույթով, իրականության մաս է կազմում, սակայն վերջինս ներառում է նաև ոչ նյութական երևույթներ:

Հատկանշական է, որ **մարդու գիտակցությունը գոյություն ունի մտապատկերների տեսքով**, որը ներհայեցման միջոցով հասանելի է դիտարկման համար միայն գիտակցության սուբյեկտի կողմից, ինչպես նաև այդ մտապատկերների «արտաքնայնացման» ժամանակ, այսինքն՝ այնպիսի գործունեության ընթացքում, որում գիտակցության սուբյեկտը մարմնավորում է այդ պատկերները և այդ պատկերները առարկայի փոխակերպելիս, այսինքն՝ այդ գործունեության արդյունքների, արգասիքների մեջ¹:

Քանի որ մարդը հասարակական էակ է, «հասարակականը իր ողջ էությամբ, մարդկայինը մարդու մեջ ծնվում է նրա կյանքով հասարակության պայմաններում, մարդկության կողմից ստեղծված մշակույթի պայմաններում»², ապա մարդու գիտակցությունը «իրականության արտացոլումն է, կարծես թե հասարակայնորեն մշակված լեզվական իմաստների, հասկացությունների պրիզմայով արտացոլված», իսկ «մարդու անհատական գիտակցությունը հնարավոր է միայն հասարակական գիտակցության գոյության պայմաններում»³: «Գիտակցությունը մատերիայի զարգացման արդյունքն է, կյանքի զարգացման արդյունքը: Դա արտացոլման վերին ձևն է, հատուկ մարդկային ձև է, որն առաջացել է պատմական զարգացման ընթացքում, մարդկային կյանքի անցնելու հետևանքով՝ կյանքը հասարակության մեջ, հասարակական հարաբերությունների պայմաններում»⁴:

Մարդու գիտակցության պատկերացումը ամբողջական չի լինի, եթե առանձին չանդրադառնանք **լեզվական գիտակցությանը**:

Ասելով լեզվական գիտակցություն՝ նկատի ունենք գիտակցության այն կողմը, որը կապված է և պատասխանատու է անհատի լեզվական գործունեության համար: Այլ կերպ ասած՝ լեզվաբանի տեսանկյունից գիտակցությունը և լեզվական գիտակցությունը չեն տարանջատվում: Ի դեպ, ինչպես

¹ Տե՛ս **Тарасов Е. Ф.**, Введение // Язык и сознание: парадоксальная рациональность, М., 1993, с. 6.

² **Леонтьев А. Н.**, Человек и культура, М., 1961, с. 3.

³ **Леонтьев А. Н.**, Проблемы развития психики, изд. 3-е, М., 1972, с. 283.

⁴ **Леонтьев А. Н.**, Философия психологии, М., 1994, с. 27.

նշում է Ե. Տարասովը, շատ լեզվաբաններ և հոգելեզվաբաններ օգտագործում են երկու եզրերն էլ մարդու գիտակցության մասին խոսելիս¹: Մենք մեր հերթին գիտակցության մասին խոսելիս ուղղակի մեր ուշադրությունը կենտրոնացնում ենք գիտակցության այն կողմի վրա, որը ապահովում է անհատի խոսքային գործունեությունը, որի ուսումնասիրությամբ մենք հանգում ենք ազգային մտածական-լեզվական համալիրին (եզրույթը պատկանում է Վ. Մորկովկինին²), ազգային հասկացությունորտին, քանի որ «լեզուն նյութականացնում է մտածականը»³: Ընդ որում, պետք է նշել, որ լեզվական գիտակցությունը հնարավոր չէ ուսումնասիրել դրա գործառման պահին, այն կարող է ուսումնասիրվել միայն որպես անցած, նախկին կամ նախկին փորձի հիման վրա հնարավոր գործունեության արգասիք, այսինքն՝ այն կարող է դառնալ ուսումնասիրության առարկա միայն գիտակցությունից օտարված, նյութականացած մշակութային իրողությունների տեսքով, ինչպես Ե. Տարասովն է նշում, «մշակութային առարկաներ, որոնք օգտագործվում են որպես նշանի մարմին»⁴: Նշյալ դիտողությունը, ըստ երևույթին, հարում է Ա. Պոտեբնյայի այն գաղափարին, որ «Մեր փորձը ցույց է տալիս, որ մեր ներկայիս վիճակը մեր կողմից ենթակա չէ ուսումնասիրության, և մեր կողմից մեր մասին նկատած ցանկացած բան արդեն անցյալ է»⁵:

Մարդու լեզվական գիտակցության արգասիքը, փաստորեն, տեքստն է, որը և կարելի է ուսումնասիրել և դրանից եզրահանգումներ անել մարդկային գիտակցության բովանդակության և գործառման մասին: Ե. Տարասովի և Ա. Պոտեբնյայի դատողությունները, ըստ էության, փաստում են գիտակցության և լեզվի կապը. այն, որ լեզուն իր նշանների համակարգի մեջ կրում է մարդու փորձը և պատմությունը որպես իմաստ, իսկ խոսքը անմիջականորեն արտացոլում է մարդու գիտակցության բովանդակությունը: Այլ կերպ ասած՝ նյութական խոսքը՝ տեքստը, կազմվում է մարդու գիտակցության բովանդակության՝ նախորդ, կուտակած գիտելիքի հիման վրա և հանդես է գալիս որպես դրա կրիչ: Իսկ **խոսող անհատի գիտակցության բովանդակությունը, որը, փաստորեն, նրա կենսափորձի արգասիքն է, հենց մարդու կանխենթադրությանն հենքն է:**

Նշենք, որ Լ. Վիգոտսկու և ապա նրանից հետո Ա. Ն. Լեոնտևի համար գիտակցությունը լեզվական բնույթ ունի. «Ունենալ գիտակցություն նշանակում է լեզվի տիրապետել: Տիրապետել լեզվի նշանակում է իմանալ իմաստ-

¹ Տե՛ս Ե. Տարասով Ե. Փ., Введение // Язык и сознание: парадоксальная рациональность, М., 1993, с. 7.

² Տե՛ս Ե. Մորկովկին Ե. Վ., Մորկովկին Ե. Վ., Язык, мышление и сознание et vice versa // Русский язык за рубежом, 1994, № 1:

³ Гийом Г., Принципы теоретической лингвистики, М., 1992, с. 71.

⁴ Ե. Տարասով Ե. Փ., Введение // Язык и сознание: парадоксальная рациональность, М., 1993, с. 7, 8.

⁵ Потенция А. А., Мысль и язык // Слово и миф, М., 1989, с. 153.

ները: Իմաստը գիտակցության միավոր է (այստեղ հեղինակները նկատի ունեն լեզվական, բառային իմաստը – *Ն. Թ.*): Գիտակցությունը այս իմաստով նշանային է¹: Լեզուն, ըստ էության, իմաստների համակարգ է, այն չի կարող ինչ-որ բան չնշանակել, և դրա ամբողջ գոյությունը սահմանափակված է իմաստի մեջ: Զարգացնելով Լ. Վիգոտսկու և Ա. Ն. Լեոնտևի ուսմունքը՝ Ա. Ա. Լեոնտևը պնդում է, որ եթե լեզուն ընկալվում է որպես հաղորդակցման և ընդհանրացման ամբողջություն, որպես իմաստների համակարգ, որոնք դրսևորվում են գոյության ինչպես առարկայական, այնպես էլ խոսքային ձևերում, ապա լեզվական գիտակցությունը, այսինքն՝ այն գիտակցությունը, որը միջնորդավորված է իմաստների միջոցով, մոտենում է աշխարհի պատկերի գաղափարին ժամանակակից գիտության մեջ: Հենց իր մեջ առկա աշխարհի պատկերի միջոցով է մարդը ընկալում աշխարհը. «Աշխարհը մարդու աչքերով աշխարհի մի տեսակ է՝ այն մշակման հիման վրա, որին մենք ենք ենթարկում մեր մեջ պարփակված աշխարհը»²: Հետևաբար, մարդու լեզուն «մակերեսային կառույց է, որում տեքստերի միջոցով ամրագրվում է աշխարհի կաղապարը, որը մենք կրում ենք մեր գիտակցություն մեջ»³, քանի որ ինքը լեզուն՝ որպես որոշակի իմաստակիր համակարգ, պահանջում է հարաբերակցում գոյություն ունեցողի հետ»⁴: Այս առումով տեղին է հղել Տ. Լոմտևին. «Սկզբունքորեն անհնար է նախադասություն կազմել բնական լեզվի բառերից այնպես, որ բացակայի արտացոլումը արտացոլվող իրողության գոյության դեպքում, այսինքն՝ որ նշանը հարաբերակցվի իրականության հետ՝ շրջանցելով դրա արտացոլումը մարդու գիտակցության մեջ»⁵: Այսպիսով, «Կարելի է ենթադրել, որ իրական իրավիճակի և այդ իրականությունը արտացոլող ասույթի (խոսքային գործունեության արգասիքի) միջև առկա է որոշակի միջանկյալ փուլ՝ որոշակի նպատակների համար այդ իրավիճակը մասերի տրոհելու փուլ»⁶, մինչդեռ հենց իրականության տրոհումը կապված է տեգատրուսի հետ⁷: Վերոնշյալը վկայում է այն մասին, որ մեր գիտակցությունը դասակարգում է իրականության իրողություններն այնպես, որ համապատասխանեցնի նախ և առաջ լեզվական համակարգին (կարգեր, դասեր, խոսքի մասեր և այլն), ապա օբյեկտիվ իմաստային բջիջներին՝ նշաններին: Արտացոլ-

¹ Леонтьев А. А., Языковое сознание и образ мира // Язык и сознание: парадоксальная рациональность, М., 1993, с. 16.

² Гийом Г., Принципы теоретической лингвистики, М., 1992, с. 144.

³ Тураева З. Я., Лингвистика текста и категория модальности // Вопросы языкознания. 1994, № 3, с. 105.

⁴ Рикер П., Конфликт интерпретаций (Очерки о герменевтике), М., 1995, с. 24.

⁵ Ломтев Т. П., Структура предложения в современном русском языке, М., 1979, с. 19.

⁶ Шахнарович А. М., Юрьева Н. М., Психолингвистический анализ семантики и грамматики, М., 1990, с. 21.

⁷ Sté u Шрейдер Ю. А., Семантическая информация и принцип фокализации // Общение в свете теории отражения. Фрунзе, 1980, с. 46-48.

ման երկրորդ փուլը, ըստ մեզ, աշխարհի մշակութայնացման ճանաչողական փուլն է. երբ միևնույն իրական աշխարհի իրողությունները յուրաքանչյուր խոսող անհատի կողմից տարբեր անձնական իմաստի՝ մշակութային-ազգային-հասարակական երանգներ են ձեռք բերում՝ ելնելով տվյալ խոսող անհատի՝ որպես որոշակի ազգի, մշակույթի, հասարակական շերտի, մտածելակերպի ներկայացուցչի և կրողի: Փաստորեն, **խոսող անհատի՝ աշխարհի գիտակցական պատկերը, այսինքն՝ աշխարհի մասին նրա գիտելիքները՝ կանխենթադրության հենքը, մի կողմից օբյեկտիվ է, մյուս կողմից՝ սուբյեկտիվ:** Օբյեկտիվ է առաջնային արտացոլման փուլում, սակայն մշակութային ճանաչողական արտացոլման փուլում այն խստիվ անհատական է: Վերջինս, սակայն, չի նշանակում, որ մարդիկ չեն կարող պատշաճ հաղորդակցվել, այն նշանակում է, որ հասցեագրողի՝ հաղորդման տեքստի տակ ներդրված կանխենթադրության հենքը չի համապատասխանում հասցեատիրոջ կանխենթադրության հենքին, որով վերջինս ընկալում է և մեկնաբանում տեքստը:

Կարևոր է նաև այն, որ լեզվական գիտակցությունը, ըստ Ա. Վեժբիցկայայի, ունի տարբեր մակարդակներ, և որ այն պարունակում է ինչպես մակերեսին գտնվող փաստերը, այնպես էլ շատ խոր թաքնվածները¹: Այլ կերպ ասած՝ «գիտակցությունը խորություն ունի»²: Ընդ որում, խորքում թաքնվածը կարելի է «դուրս քաշել» մակերես: Վերը ասվածը կարելի է ընդհանրացնել Ի. Զիմնյայայի լեզվական գիտակցության սահմանմամբ. «**Լեզվական գիտակցությունը գիտակից մարդու, խոսող մարդու, հաղորդակցվող մարդու, մարդու՝ որպես հասարակական էակի անհատական, ճանաչողական գիտակցության գոյության ձև է**»³:

Այսպիսով, գիտակցությունը ունի լեզվական բնույթ, «ինքնադրսևորվում է» լեզվի մեջ, այն մարդկային մտքի արտացոլման լավագույն միջոցն է: Ըստ Ն. Ժինկինի՝ խոսքը լեզվի պարզ դրսևորումը չէ: Այն շղթայի ոչ թե վերջն է, այլ սկիզբը, ուսումնասիրության առարկան, այլ ոչ թե արդյունքները⁴: Հասցեագրողի նախաձեռնած և հասցեատիրոջ կողմից շարունակվող խոսքային հաղորդակցությունը մարդու գիտակցության մեջ ներխուժելու փորձ է, որն ուղղված է մարդու ճանաչողական համակարգի մեջ աշխարհի լեզվական պատկերի կառուցմանը: «Լեզուն մարդկային գործունեություն է, որն ամեն անգամ որոշակի նպատակի է ուղղված. սեփական մտքերի և զգացմունքների ամենալավ ու ամենահարմար արտահայտմանը»⁵: Սերելով խոսույթ՝

¹ Տե՛ս **Вежбицкая А.**, Язык. Культура. Познание, М., 1996, с. 244.

² **Леонтьев А. А.**, Языковое сознание и образ мира // Язык и сознание: парадоксальная рациональность, М., 1993, с. 18.

³ **Зимняя И. А.**, Способ формирования и формулирования мысли как реальность языкового сознания // Язык и сознание: парадоксальная рациональность, М., 1993, с. 51.

⁴ Տե՛ս **Жинкин Н. И.**, Механизмы речи, М., 1958:

⁵ **Щерба Л. В.**, Языковая система и речевая деятельность, Л., 1974, с. 102.

հասցեագրողը իրականացնում է իր նպատակները, որոնք մի կողմից ուղղված են հասցեատիրոջը որոշակի տեղեկատվություն տալու և նրա գիտակցության մեջ ներդնելու իրականության և խոսքային իրավիճակի սեփական տեսլականը, արտահայտել իր վերաբերմունքը աշխարհի նկատմամբ, գնահատել հաղորդվող տեղեկատվությունը, փոխանցել իր զգացմունքներն ու կամքը: Մյուս կողմից՝ հասցեագրողը նպատակ է հետապնդում ներգրավել հասցեատիրոջը գործարանական իրավիճակի համատեղ իմաստավորմանը և փոփոխությանը, նրա մեջ առաջացնել համապատասխան հակազդեցություններ՝ հավանություն/անհավանություն, համաձայնություն/անհամաձայնություն և այլն: Լ. Յակուբինսկու պնդմամբ՝ «լեզուն այն է, որի մեջ և որի օգնությամբ գոյություն ունի հասարակության գիտակցությունը: Լեզուն մարդու վարքի տեսակ է: Մարդու վարքը հոգեբանական (կենսաբանական) փաստ է՝ որպես մարդու օրգանիզմի դրսևորում, այն նաև հասարակական փաստ է՝ որպես այնպիսի դրսևորում, որը կախված է այդ օրգանիզմի համատեղ կյանքից այլ օրգանիզմների հետ դրանց փոխազդեցության պայմաններում»¹: Ընդ որում՝ լեզվական տվյալները մեծ դեր են խաղում բնակչության տարբեր խմբերի մտածողության հիմնարար կաղապարների դուրսբերման մեջ²: Հասցեագրողի հաղորդակցական ռազմավարությունը փուլերով է իրականացվում՝ հաշվի առնելով հաղորդակցման օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոններն ու պայմանները: Հաղորդակցման ձևավորման գործընթացների հիմքում ընկած է լեզվական և ոչ լեզվական գիտակցության ձևավորման գործընթացը, սակայն, դրա հետ մեկտեղ, գիտակցության ձևավորման գործընթացը հնարավոր է միայն հաղորդակցման մեջ³:

Ամփոփելով քննության արդյունքները՝ կարող ենք ասել, որ խոսող անհատի (լեզվական) գիտակցությունը մարդու հասարակայնացման արդյունք է: Իսկ լեզվական գիտակցությունը իր հերթին խոսող անհատի կանխենթադրությային հենքն է, որը նյութականանում է որպես տեքստ հաղորդակցության ընթացքում՝ արտացոլելով այդ տեքստի հիմքում ընկած կանխենթադրությային հենքի ողջ ճանաչողական բնութագիրը:

¹ Якубинский Л. П., Избранное. Язык и его функционирование, М., 1986, с. 17.

² Вежбицкая А., Язык. Культура. Познание, М., 1996, с. 291-292.

³ Ст' у Уфимцева Н. В., Человек и его сознание: проблема формирования // Язык и сознание: парадоксальная рациональность, М., 1993, с. 59.

Грануш Товмасын – *Понятие говорящей личности и ее (языкового) сознания как основы для коммуникации*

В статье рассматривается понятие говорящей личности и как она отображает реальность в своем сознании и формирует свою индивидуальную картину мира. Последняя в свою очередь формирует ее индивидуальную пресуппозиционную базу. Пресуппозиционная база говорящей личности играет центральную роль в ее речемыслительной деятельности, то есть при формировании текста, так как любая говорящая личность внедряет в текст содержание своего (языкового) сознания, то есть своей пресуппозиционной базы. Таким образом, (языковое) сознание это отображение реальности в мозгу человека, таким образом формируя его индивидуальную картину мира. Любой речевой акт, сформированный говорящей личностью, основан на содержании ее сознания.

Hranush Tovmasyan – *The Notion of Speaking Individual and his/her (Linguistic) Consciousness as a Basis for Communication*

The article dwells upon the notion of speaking individual and how the latter reflects the reality in his/her consciousness and forms his/her individual picture of the world. The latter shapes his/her individual presupposition base. The presupposition base of the speaking individual takes a crucial part in shaping a text as any speaking individual contributes to the text the content of his/her (linguistic) consciousness, hence his/her presupposition base. Thus, the (linguistic) consciousness is the reflection of reality into a person's brain, this way forming his unique individual picture of the world. Any speech act that a speaking individual initiates is based on the content of his/her consciousness.